

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimus muutoksessa

Tieteiden talolla Helsingissä 20. huhtikuuta järjestetyssä Slavistipiirin ja Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran VIETSin yhteisessä keväteseminaarissa kuultiin kritiikkiä, itsekritiikkiä ja vilkasta keskustelua.

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura (VIETS) ja Slavistipiiri järjestivät yhteisen keskustelutilaisuuden Tieteiden talolla Helsingissä 20. huhtikuuta. Sali oli täynnä aluetutkimuksen ja slavistiikan tutkijoita, ja keskustelu polveili elävästi viime vuosikymmenien suurten muutosten esiin nostamissa teemoissa: ovatko ”venäläisyys” tai ”slaavilaisuus” relevantteja tutkimuskäsitteitä nykyhetkessä, entä miten metodologisen nationalismin kritiikki on muuttanut aluetutkimusta? Miten perustella oikeutta tutkia muuta kulttuuria kuin omaansa ja miten tutkia sitä parhaiten?

Tapahtuman aluksi VIETSin puheenjohtaja **Joni Virkkunen** julkisti seuran vuosittain jakaman pro gradu -palkinnon saajat. Ensimmäinen palkinto myönnettiin **Ville Oskari Salmiselle** tutkielmasta, joka keskittyy Venäjän näkemykseen roolistaan maailmanpolitiikassa. Salminen kiitti lyhyessä puheenvuorossaan palkintoraatia ja mainitsi olevansa erityisen iloinen siitä, että myös Maanpuolustuskorkeakoulu sai samalla tunnustusta. Tämä oli ensimmäinen kerta, kun kyseinen oppilaitos lähetti ehdotuksen palkinnon saajaksi.

Slavistipiirin puheenjohtaja **Sanna Turoma** johdatteli päivän aiheeseen muistuttamalla, että viime vuosikymmenien suuret yhteiskunnalliset ja tieteelliset murrokset ovat vaikuttaneet vahvasti sekä slavistiikkaan että aluetutkimukseen. Jälkistrukturalistisen tutkimusotteen vahvistumisen myötä muun muassa subjektin käsite on tullut vahvasti esille sekä tutkimuksen kohteena että menetelmien valinnoissa. Samalla kontekstin merkitys on tullut tärkeämmäksi. Esimerkiksi kulttuuristen tekstien merkitysten analysoimisessa kiinnitetään huomiota sisäisten rakenteiden sijasta niiden vuorovaikutukseen suhteessa maailmaan, eli ympäröivään yhteiskuntaan ja historialliseen tilanteeseen. Tutkitavan alueen perustavanlaatuisen poliittinen ja talousjärjestelmän murros taas on ollut muutos nimenomaan yhteiskunnallisessa kontekstissa. Akateemisessa keskustelussa erityisesti uusliberalismi on voimistuvan kritiikin kohde, mikä tuo VIE-aluetutkimuksen lähemmäs globalisaation vaikutusten tarkastelua. Tämä puolestaan lähentää kansallisessa paradigmassa perinteisesti toimivaa slavistiikkaa sekä aluetutkimusta.

Molemmilla aloilla on jouduttu kyseenlaistamaan metodologiseen nationalismiin nojautuvat tieteenteoreettiset perusteet.

Slavistiikan professori **Jouko Lindstedt** Helsingin yliopistosta kysyi puheenvuoronsa otsikossa onko slavistiikka luonut tutkimuskohteensa itse. Slavistiikka, jolla perinteisesti ymmärretään slaavilaisien kielten ja slaavilaisilla kielillä kirjoitettujen kirjallisuuksien tutkimusta, syntyi 1800-luvulla ja kytkeytyi silloin nationalismiin ja kansallisromantiikan nousuun. Tuolloin oli nähtävissä selvästi kaksi tapaa lähestyä slaavilaisien kansojen yhteyttä: Itävalta-Unkarin oppineet liittivät slaavilaisuuteen emansipatorisen ulottuvuuden, olihan kaksoismonarkian väestöstä yli puolet slaaveja. Venäjällä panslavistiseen aatteeeseen kytkeytyi jo varhain ajatus vallasta: Venäjä nähtiin (erityisesti ortodoksisten) slaavien yhdistäjänä. Varsinaisen slavistiikan aloittajana on pidetty Josef Dobrovskyn muinaiskirkkoslaavin kielioppia, jonka vuonna 1822 julkaistu ensimmäinen painos lähestyy ”slaavin kieltä” yksikössä. Ajatus slaavilaisia kieliä puhuvien kansojen yhteisestä alkuperästä on ollut vahva aina *Nestorin kronikasta* lähtien. Tätä sinänsä kyseenalaistamatta Lindstedt muistutti, että slaavilaisilla kielillä kirjoitetussa kirjallisuudessa on kuitenkin vaikea osoittaa olevan yhteisiä erityispiirteitä. Folkloressa ja kansankulttuurissakin paikalliset yhteydet ovat olleet tärkeämpiä kuin yhteisslaavilaiset piirteet.

Lindstedt huomautti, että erityisesti 1930-luvun Suomessa saatettiin puhua slaavilaisuudesta, kun oikeastaan haluttiin puhua venäläisyydestä. Toisen maailmansodan jälkeen slavistiikka oli arvostettu tieteenala. Idässä sen katsottiin luovan koheesiota sosialistisen blokin sisällä, kun taas lännessä tutkimusta tuettiin strategisista syistä.

Kylmän sodan jälkeisessä ilmapiirissä ”slaavilaiselle yhteisyydelle” ei enää tunnu olevan tilausta, mutta tieteenalalla on sinänsä vielä paljon tarjottavaa. Slaavilaiset kielet ovat käytännössä variaatioita samasta temasta, ja kielten historia ja leviäminen on yhä täysin relevantti tutkimuskohde, samoin kuin slaavilaisuuden poliittisen ja ideologisen käytön analyysi. Professori Lindstedt rohkaisi nykyisiä ja tulevia slavisteja erityisesti komparatiiviseen tutkimusotteeseen eli tutkimaan slaavilaisia kirjallisuuksia ja näiden kansojen historiaa olettamatta niissä lähtökohtaisia temaattisia tai kulttuurihistoriallisia yhteyksiä.

Seminaarin puhujat Jouko Lindstedt ja Anna-Liisa Heusala vastaavat yleisön kysymyksiin. Kuva: Eeva Kuikka.

Kielten läheisyys helpottaa useiden slaavilaisten kielten haltuunottoa, mikä Lindstedtin mukaan pitäisi huomioida vahvasti myös koulutusta suunniteltaessa. Esimerkiksi sekä venäjän että puolan osaaminen avaa valtavasti uusia mahdollisuuksia. Puheenvuoronsa päätteeksi Lindstedt toivoi, että tulevat slavistit omaksuisivat kriittisen otteen ”slaavilaisuuteen”, tuntisivat slaavilaisten kansojen erot ja voisivat osoittaa ja purkaa näihin käsitteisiin ja mielikuviin liittyviä väärinkäsityksiä ja -käytöksiä.

Venäjä-tutkimuksen yliopistonlehtori **Anna-Liisa Heusala** Helsingin yliopistosta keskittyi puheenvuorossaan siihen, mitä tarjottavaa yhteiskuntatieteellisellä tutkimuksella on nyt, kun Venäjä nähdään jälleen uhkana tai haastajana. 1990-luvulla Neuvostoliiton kaatumisen vaikutti siten, että empiiriseen yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen riitti rahoitusta ja resursseja: elettiin eräänlaista ”kultakautta”. Heusalan mukaan tutkimuksessa kuitenkin korostettiin Venäjän erityisyyttä yleisen kustannuksella, mikä johti siihen, että Venäjä-tutkijat asemoivat itsensä ulos yhteiskunnallisesta keskustelusta. Yhteiskuntatieteellinen Venäjä-tutkimus siis toisaalta marginalisoitui, ja toisaalta politisoitui, kun sen piirissä keskityttiin tutkimaan ”mitä Venäjällä nyt tapahtuu” sen sijaan, että Venäjän kehitystä olisi arvioitu huolellisemmin teoreettisten viitekehysten valossa. Samaan tapaan demokratiakehitystä painottava transitiotutkimus kompastui modernisaatioon tähtäävien poliittisten ohjelmien epäonnistumisen tarkastelemiseen eikä niinkään Venäjän transition tutkimiseen osana

globaalia kehitystä.

Heusalan mukaan orientalismin perinne vaikuttaa yhä vahvasti Venäjä-tutkimukseen, mitä osaltaan vahvistaa tieteenalan läheinen suhde poliittiseen tutkimukseen sekä tarve tuottaa tietoa nopeasti. Edward Saidin määritelmän mukaan orientalismissa keskeistä on idän ja lännen välinen erottelu, ja tässä kehyksessä tiedon tarkoitus on vahvistaa maantieteellisiä ja poliittisia valta-asetelmia.

Jotta Venäjä-tutkimuksen näkökulma ei kapeutuisi, Heusala suositti kolonialismin ja globalisaation tutkimuksen teorian hyödyntämistä. Kolonialismin keskeinen piirre on ”missio” suhteessa muihin yhteiskuntiin ja yhteisöihin, ja tämä teoria voisi tarjota näkökulmia myös Venäjän tutkimukseen. Venäjän kolonialismin on aina kytkeytynyt imperiumin turvallisuusnäkökulma ja siihen liittyvä ajatus vaikutuspiireistä. Globalisaation tutkimus voisi taas auttaa sijoittamaan Venäjää osaksi rajat ylittäviä kehityskulkuja. Heusala mainitsi esimerkkinä hedelmällisestä tutkimusaiheesta Venäjälläkin keskeisen suvereniteetin korostamisen. Sen nähdään globalisaation tutkimuksen teoriassa seuraavan kehitystä, jossa kansainväliset instituutiot muuttuvat rajat ylittäviksi vallan keskuksiksi. Muita tarkoituksenmukaisia globalisaation tutkimuksesta ammentavia teemoja Venäjä-tutkimukseen voisivat Heusalan mukaan olla erityisesti uusi julkisjohtaminen, rajojen turvallistaminen, taloussuunnittelu, demografinen ja alueiden kehitys sekä kulttuurin ja identiteetin kysymykset.

Heusala haastoi paikalle kokoontuneet pohtimaan, miksi (suhteellisen) hyvin resursoitu tieteenala, eli yhteiskuntatieteellisesti painotunut Venäjän tutkimus, tuottaa niin vähän teoreettiseen keskusteluun osallistuvia tai sitä muotoilevia julkaisuja. Hän painotti kriittisen puheenvuoronsa olevan myös itsekriittinen, mutta lisäsi, että teorian vahvistamisella on keskeinen merkitys Venäjä-tutkimukseen kytkeytyneiden haitallisten olettamusten haastamisessa.

Alustusten, jatkokysymysten ja kahvitaun jälkeen seminaari jatkui asiantuntijapaneelikeskustelulla, jonka puheenjohtajana toimi Joni Virkkunen. Paneelissa olivat koolla yleisen historian tutkija **Kati Parppei** Itä-Suomen yliopistosta, slaavilaisten ja balttilaisten kielten yliopistonlehtori **Johanna Virkkula** Helsingin yliopistosta, tohtorikoulutettava **Dragana Cvetanovic** Helsingin yliopistosta, vanhempi tutkija **Jussi Lassila** Ulkopoliittisesta instituutista ja yliopistonlehtori **Katalin Miklóssy** Helsingin yliopistosta. Keskustelun aiheet noudattelivat osin jo aiemmin päivällä esiin nostettuja teemoja: puhujat nostivat esiin muun muassa jälkikolonialistisen tutkimusotteen hyötyjä Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksessa, tutkimusta yhä vaivaavan olettamuksen Venäjän erityisyydestä ja Venäjä-tutkimuksen politisoitumisen uhan.

Keskustelu polveili laeasti eri aiheiden välillä, mutta tiettyjä teemoja panelistit tuntuivat pitävän yksimielisesti tärkeinä. Esimerkiksi tutkimuksen käsitteitä arvioitiin kriittisesti. Dragana Cvetanovic huomautti, että rotuun liittyvä käsitteistö rikkoo totuttuja rajoja ja luo uutta myös Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksessa. Samalla hän muistutti, että ”post-käsitteitä” pitäisi pysähtyä pohtimaan. Miten esimerkiksi ”postkommunistinen” kuvaa ihmisten identiteettiä? Keskustelussa huomautettiin, että teesin ja antiteesin logiikka tekee ”post-käsitteistä” yksinkertaistavia: postkommunismien käsite sanan tasolla unohtaa sen, että myös kokemus ajasta ennen kommunistista järjestelmää vaikuttaa sen jälkeiseen maailmaan.

Cvetanovic ehdotti, että vahvempi vuorovaikutus tutkittavilla alueilla asuvien ihmisten ja tutkijoiden kanssa voi auttaa hälventämään käsitteisiin sisältyviä oletuksia. Kati Parppei puolestaan mainitsi yhteistyön myös helpottavan tilanteessa, jossa aluetutkimukseen saattaisi liittyä jo itsessään kolonialistinen sävy kun ”ulkopuolinen” tutkii ”toisen” kontekstia. Toisaalta Jussi Lassila muistutti, että ”toisen” kontekstin tutkiminen myös ehkäisee kansallisia sokeita pisteitä eikä aluetutkimuksen eettiseen oikeuteen tällaisesta näkökulmasta siis pitäisi juuttua.

Keskustelussa nousi esiin myös globalisaation, liikkuvuuden ja siirtolaisuuden merkitys aluetutkimuksen näkökulmasta. Esimerkiksi muuttoliikettä idästä länteen pitäisi lähestyä moniulotteisena ilmiönä: ihmiset, jotka lähtevät, eivät välttämättä hyväksy lännen talousrakenteita tai hylkää oman kotimaansa poliittista ilmapiiriä. Ylirajainen liikkuvuus ja kulttuurien vuorovaikutuksen syveneminen johtaa lopulta kysymykseen, mitä ”alueilla” tänä päivänä voidaan tarkoittaa. Tarve globalisaation tutkimuksen teorian soveltamiseen nousi siis jälleen esille.

Keskustelussa sivuttiin ”ajan henkeä” myös kielen ja aineistojen muuttumisen näkökulmasta. Johanna Virkkula huomautti, että kielitaidon määritelmät ovat muuttumassa samalla, kun tekstigenrejen väliset erot ja niiden määrä kasvavat, mikä ei voi olla vaikuttamatta tutkimukseen. Perinteiset mediat väistyvät ja puhutun kielen asema ja rooli ovat valtavassa muutoksessa. Tällaiset kehityskulut on huomioitava esimerkiksi nationalismin tutkimuksessa, mutta ne vaikuttavat suoraan myös koulutukseen. Katalin Miklóssy muistutti, että tämän päivän tutkijoilla on käytettävissä valtava määrä tietoa, enemmän kuin koskaan ennen, mutta samaan aikaan hyvin rajalliset mahdollisuudet selvittää, miten luotettavaa tuo tieto on.

Myös Katalin Miklóssy nosti esille ajatuksen ”ajan hengestä”, johon kuuluu (toisinaan länessä yksiselitteisesti populismiksi kutsutun) kansalliskonservatiivisen diskurssin vahvistuminen. Trendi on yleismaailmallinen, mutta se hyväksyttiin hitaasti. Miklóssy totesi ironisesti, että Ukrainan kriisi ja Itä-Euroopan maiden epädemokraattinen kehitys voidaan nähdä lottovoittona tutkimukselle, koska politiikan tekijät tuntuvat vihdoinkin havahtuneen siihen, että esimerkiksi EU:n johdossa vaikutusvaltainen narratiivi lineaarisesta kehityksestä kohti demokratiaa ei pidäkään paikkaansa. Jussi Lassila palasi ajatuksen ajan hengestä, ja huomautti ettei tutkimuksen sen enempää kuin arkipuheenkaan kieli tunnu täysin tavoittavan niitä politiikan vastakkainasetteluita, joita nyt näemme: Putinin ja Trumpin hallitsemassa tilassa konservatiivisuus haastaa konservatiivisuutta.

Päivän keskusteluja läpyleikkaava tärkeä teema oli tutkimuksen poliittinen taso. Yhtäältä tutkimuksen politisoitumisen uhka tunnistettiin, mutta toisaalta myös muistutettiin, että tutkijan tulee olla vähintäänkin tietoinen työnsä poliittisesta tasosta. Loppusanoissaan Sanna Turoma muistutti, että kylmän sodan dikotomia ei toimi nykytutkimuksessa vaan se saattaa jopa hämätä ja piilottaa tutkijoiden huomiolta todellisia

ilmiöitä. Esimerkkinä hän mainitsi mediassa tavanomaisen huolen ”venäläisten peukaloimista vaaleista” Yhdysvalloissa ja muualla lännessä, mikä peittää alleen esimerkiksi huomion rasmin kasvusta yhtenäisenä institutionalisoituneena liikkeenä. Yhdysvalloissa, Euroopassa ja Venäjällä äärioikeistolaiset poliittiset voimat toimivat ylijärjestyksinä verkostona, ja niiden parissa Venäjä nähdään ”valkoisen rodun viimeisenä linnakkeena”.

Päivän keskusteluja leimannut toinen vahva ajatuslinja liittyi tapaan esittää se aika, jota nyt elämme, jollain tavalla aivan erityisenä.

Historiantutkimus ja -tuntemus ovat tärkeitä siksi, että ne auttavat suhteuttamaan käsillä olevia muutoksia menneeseen. Monet ”meidän ajassamme” erityiset, nopeilta näyttävät muutokset maailmassa ovat itse asiassa hitaita, ja niitä kuvaavien käsitteiden valitsemisessa tai luomisessa tarvitaan malttia. Ideoiden, ihmisten ja politiikan ylijärjestyksessä tutkijoiden pitäisi pystyä puolustamaan omaa paikkaansa yhteiskunnassa ja vastustamaan vaatimusta tuottaa nopeita vastauksia.

Veera Laine

Seminaarin paneelikeskusteluun osallistuivat Kati Parpei, Johanna Virkkunen, Dragana Cvetanovic, Katalin Miklóssy ja Jussi Lassila. Kuva: Eeva Kuikka.